

Парламентаризм в Україні в умовах європейської інтеграції: теорія та практика

Батанов О. В.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0239-4539
batanov_olexandr@ukr.net*

Ключові

*парламентаризм, парламент,
євроінтеграція, демократія,
державна, політичний режим,
народне представництво.*

слова:

У статті висвітлюються концептуальні проблеми формування вітчизняної доктрини парламентаризму та практики парламентської демократії в умовах євроінтеграції. Підкреслюється роль парламентаризму у побудові демократичної держави та справедливо обґрунтовується теза, що рівень інституту парламентаризму в державі є якісним показником демократичного розвитку суспільства. Констатуємо факт, що найбільш багатоаспектною і складною є проблема утвердження в Україні представницької демократії та оптимальної форми організації державної влади, пропонуємо посилити у вітчизняній конституційній науці та освіті доктринальні засади сучасного парламентаризму в аспекті реалізації євроінтеграційного курсу України. Аналізуючи комплекс сутнісних та змістових характеристик парламентаризму як феномена сучасного конституційного права, окреслюємо перспективні напрями розвитку доктрини парламентського права та процесу. Показано синергетичний зв'язок між процесами євроінтеграції і теорією сучасного парламентаризму, принципами представницької демократії та фундаментальними інститутами конституційного ладу.

Parliamentarism in Ukraine in conditions European integration: theory and practice

Batanov O. V.

*Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Leading Researcher at the Department of Constitutional Law
and Local Self-Government
Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0239-4539
batanov_olexandr@ukr.net*

Key words: *parliamentarism,
parliament, European
integration, democracy, state,
political regime, people's
representation.*

The conceptual problems of the formation of the domestic doctrine of parliamentarism and the practice of parliamentary democracy in the conditions of European integration are highlighted. The article emphasizes the role of parliamentarism in building a democratic state and justifies the thesis that the level of the institution of parliamentarism in the state is a qualitative

indicator of the democratic development of society. Noting the fact that the most multifaceted and complex problem is the establishment of representative democracy in Ukraine and the optimal form of organization of state power, it is proposed to strengthen the doctrinal foundations of modern parliamentarism in the domestic constitutional science and education in the aspect of implementing Ukraine's European integration course. Analyzing the complex of essential and substantive characteristics of parliamentarism as a phenomenon of modern constitutional law, the perspective directions of the development of the doctrine of parliamentary law and process are outlined. The synergistic relationship between the processes of European integration and the theory of modern parliamentarism, the principles of representative democracy and the fundamental institutions of the constitutional system is shown.

Постановка проблеми. Прийняття Конституції України та 26-річна історія її реалізації об'єктивно засвідчують не тільки правове оформлення нових політичних, соціально-економічних і духовних реалій держави та суспільства, але й, з одного боку, обумовлюють приєднання України до загальноєвропейських цінностей конституційного рівня, велике значення серед яких мають парламентська демократія та парламентаризм, та, з іншого боку, детонують перманентні процеси інтеграції, рецепції та конституціоналізації європейських цінностей та принципів у національну правову систему.

Інтеграційні процеси, які є найважливішим елементом сучасності, мають безсумнівний позитивний потенціал та колосальний вплив на формування сучасної системи міжнародних відносин, а також на конституційний розвиток суверенних держав, що зумовлює не лише актуальність їх усебічного доктринального супроводу, але й насамперед значення системного конституційно-правового забезпечення. Під впливом інтеграційних тенденцій наш світ дедалі швидше рухається до створення глобального конституціоналізму, глобальної економіки та інститутів глобального управління, у тому числі глобального парламентаризму.

Свідченням тому є, зокрема, те, що з 2018 р. щороку 30 червня у світі відзначають Міжнародний день парламентаризму. Цей день установлено рішенням Генеральної Асамблеї ООН на згадку про першу міжнародну конференцію Міжпарламентського союзу, що відбулась у 1889 р. Ця глобальна організація парламентів різних країн, що існує досі, покликана вдосконалювати інститути парламентаризму в усьому світі, наголошуючи на його важливості у справі покращення життя людей. Також Генеральна Асамблея ООН визнала роль національних парламентів щодо здійснення національних планів та стратегій, а також забезпечення більшої прозорості та підзвітності як на національному, так і на глобальному рівнях. Вона рекомендувала Організації Об'єднаних Націй

та Міжпарламентському союзу продовжувати тісну взаємодію в різних галузях, включаючи сталлий розвиток, міжнародне право, права людини, гендерну рівність та розширення прав і можливостей жінок та дівчат, демократію та благо управління, інформаційно-комунікаційні технології та зниження ризику лих [1].

Також про глобалізацію доктрини сучасного парламентаризму свідчить підготовка Всесвітньої глобальної парламентської доповіді. Так, у 2022 р. було презентовано вже третю таку доповідь [2], у якій розглядаються питання залучення громадськості до роботи парламентів. Дані, висновки та рекомендації, що містяться в цьому документі, є дорожньою картою для розширення залучення громадськості парламентами та парламентаріями, які діють у співпраці із суспільством для досягнення цілей зміцнення ефективності, інклюзивності та оперативності парламентів, заснованих на широкій участі людей.

Для України ці процеси та тенденції були й залишаються актуальними, особливо посилюючись в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та російсько-української війни, спричинивши докорінні зміни у зовнішній та внутрішній політиці держави, що обумовлює необхідність пошуку нових механізмів гарантування основ конституційного ладу України та ефективного конституційно-правового забезпечення незворотності цивілізаційного вибору України, уособленням якого є європейська інтеграція України.

Війна прискорила поступ України на шляху до членства в Європейському Союзі. Повномасштабне вторгнення росії не лише ускладнило та водночас динамізувало політичні, економічні, соціальні та інші процеси всередині нашої держави, кардинально змінивши ситуацію на сучасній геополітичній шахівниці Європи та всього цивілізованого світу. Зокрема, 23 червня 2022 р. було ухвалено історичне рішення – надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Звісно, для цього Україна повинна

виконати ще низку вимог щодо реформування Конституційного Суду, продовження судової реформи, антикорупційної політики, боротьби з відмиванням коштів, втілення антиолігархічного законодавства, узгодження аудіовізуального законодавства з європейським, змін законодавства про нацменшини тощо. Проте це чіткий сигнал про те, що європейська сім'я чекає на Україну.

У цьому контексті особливого значення набуває реалізація положень Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, у тому числі в аспекті формування парламентаризму та вдосконалення інститутів парламентської демократії.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних проблем становлення та розвитку парламентаризму в Україні в умовах євроінтеграції. **Конкретними задачами** статті є розкриття зв'язку між процесами євроінтеграції та теорією сучасного парламентаризму, принципами представницької демократії та фундаментальними інститутами конституційного ладу.

Методологічну основу дослідження складають аксіологічний, онтологічний, гносеологічний, системний та функціональний підходи.

Виклад основних результатів дослідження. Проблеми парламентаризму та функціонування парламенту в сучасному конституційному процесі України посідають важливе місце в політико-правових та наукових дискусіях, що вимагає постійного моніторингу та узагальнення парламентської діяльності. Складність дослідження парламентаризму, його ролі та значення у політичних процесах обумовлена динамізмом державотворення та правотворення, підвищенням ролі представницької демократії у процесах конституційної модернізації.

У своєму генезисі парламентаризм сягає своїм корінням у Середньовіччя та є «формою представництва народу у вигляді обраного або скликаного зібрання, яке володіє відповідними дорадчими правами або повноваженнями на прийняття рішень у рамках конкретної системи влади або державного ладу». У конституційній доктрині панує думка про те, що «тільки в умовах демократичного самовизначення народу на основі рівного виборчого права парламентська асамблея набуває характеру демократичного легітимованого народного зібрання. Саме принцип парламентського представництва відрізняє парламентаризм демократичної конституційної держави як від колегії радників феодального сюзерена або органу корпоративного станового представництва більш пізнього періоду, так і від представницьких корпорацій соціалістичної держави (у вигляді Рад)» [3, с. 44].

Парламентаризм потребує дослідження не лише в аспекті осмислення його сутності, змісту, принципів, функцій, зміцнення в контексті конституційної реформи тощо, але й рецепції зарубіжного досвіду парламентської демократії, формування парламентського права як іманентної складової частини системи інститутів національного конституційного права, а самого парламентаризму – як свого роду міжнародного правового стандарту демократії та конституційності держави [4; 5].

Саме тому існування та розвиток парламентаризму в політико-правовому житті необхідно розглядати як одну з ключових умов не лише демократичного розвитку держави й суспільства, але й міжнародного співтовариства загалом. При цьому динамічність розвитку конституційного права зокрема та правової системи суспільства загалом перебуває у синергетичному зв'язку із станом політичних та щільно пов'язаних із ними (економічних, соціальних, інформаційних, культурних тощо) відносин, визначальне місце у системі яких посідає діалог громадянського суспільства та держави. Важлива роль у цьому процесі відводиться саме парламентаризму. Найявний у міжнародному праві підхід до ідентифікації основних демократичних стандартів парламентаризму вказує на те, що їхня цінність не залежить від національних кордонів чи політичного контексту [4].

Важливо й те, що тільки послідовне втілення цінностей конституціоналізму та конституційного ладу, їхня охорона та захист, у тому числі насамперед інструментами конституційного та парламентського контролю, позначатиме рух до реальної, а не фасадної демократії та, відповідно, реального, а не декоративного парламентаризму, де усі його атрибути, критерії та складові частини, такі як народний суверенітет, верховенство права, поділ влади, сам парламент із функціонально дієвими та статутарно визначеними прерогативами, працюють узгоджено, енергійно, на повну силу. З іншого боку, чим повнішим та досконалішим є парламентаризм, тим ширшим та ефективнішим є його вплив на формування істинного представницького мандату, виробленого в умовах реальної багатопартійності та політико-ідеологічного плюралізму, а також на забезпечення того, щоб у центрі уваги завжди були й залишались права людини як найвища конституційна цінність.

Для того щоб парламентаризм функціонував реально, ефективно та результативно, необхідно не лише сформувати, але й послідовно реалізовувати систему правових принципів та норм, функціонально-телеологічно спрямованих та структурно визначених і розрахованих на його матеріальне та процедурно-процесуальне забезпечення. Це завдання покладено насамперед

на конституційне право як фундаментальну галузь національного права, предметно формалізуючись і функціонально реалізуючись в одній з його підгалузей, якою традиційно виступає парламентське право [6].

Лише системна реалізація на практиці відповідних засад парламентської демократії, виконання відповідних умов дають підстави говорити про повноцінну реалізацію демократичних цінностей парламентаризму. Водночас ігнорування, спотворення чи імітація будь-яких із зазначених принципів у практиці функціонування парламенту є свідченням існування уявного парламентаризму та дефектності парламентської демократії, що є свого роду аномалією у конституційному праві.

Так, зокрема, наявність парламенту ще не означає, що у державі сформувався реальний парламентаризм, а проведення чесних виборів ще не гарантує того, що інтереси громадян будуть ефективно представлені в законодавчому органі. Справжня демократія потребує умов, за яких народні обранці повною мірою зможуть виконувати свої конституційні обов'язки. Відповідно до положень Загальної декларації про демократію (1997 р.), «демократія вимагає існування представницьких інституцій, зокрема парламенту, у якому представлені усі складові частини суспільства та який наділений необхідними владними повноваженнями та засобами для вираження волі народу через здійснення законодавчої діяльності та нагляд за діяльністю уряду» [7]. Сторони-підписанти Варшавської декларації (2000 р.) [8], зокрема Україна, погодились, що «вибрані керівники повинні дотримуватися закону та діяти у суворій відповідності до Конституції своєї країни та встановлених законом процедур», а «законодавча влада має бути обрана належним чином, бути прозорою і звітувати перед народом», тобто парламент має не лише в прозорий та справедливий спосіб обиратися, але й виконувати свою представницьку функцію, дотримуючись загальноприйнятих демократичних стандартів та принципів.

Якщо у міжнародній практиці організації та проведення демократичних виборів вже тривалий час існує загальне порозуміння щодо базових виборчих стандартів, то у сфері належної організації парламентської діяльності певного консенсусу було досягнуто лише протягом останнього десятиліття. Узгодження ключових принципів демократичності парламентів відбулося завдяки скоординованим зусиллям, зокрема, таких авторитетних міжнародних організацій, як Інститут Світового банку, Програма розвитку ООН, Європейська Комісія, Міжпарламентський Союз, Парламентська Асоціація Співдружності Націй, Національний демократичний інститут міжнародних відносин.

На сучасному етапі конституційного будівництва та формування конституціоналізму (у тому числі, глобального конституціоналізму та міжнародного конституційного права) основними міжнародними стандартами (принципами) демократичності парламенту та парламентаризму загалом поряд із зазначеними принципами народного суверенітету, верховенства права, поділу влади, реальної багатопартійності та політико-ідеологічного плюралізму визнаються принципи репрезентативності, інституційної незалежності, прозорості, відкритості та підзвітності [4].

Так, репрезентативність означає, що обраний парламент є соціально та політично репрезентативним і надає рівні можливості для його членів виконувати свої повноваження. На практиці це означає, що існують вільні та чесні вибори (це стосується як самої виборчої системи, так і практики її впровадження); спеціальні процедури, які дають змогу відобразити в парламенті наявне у суспільстві гендерне на регіональне різноманіття й забезпечують представництво маргіналізованих та соціально виключених груп; відкриті, незалежні та демократичні партійні структури для представництва громадських інтересів; механізми забезпечення прав політичної опозиції та інших політичних груп, що дають можливість усім парламентарям вільно, тобто без неправомірного впливу та тиску, здійснювати свої повноваження; свобода слова та об'єднань; гарантії депутатських прав та недоторканості; рівні процедурні та політичні можливості депутатів; недискримінаційні умови праці для службовців парламенту.

В основу інституційної незалежності покладено ідею незалежної організації роботи парламенту згідно з демократичними нормами та принципами. На практиці це означає, що наявні механізми та ресурси, які забезпечують незалежність та автономність парламенту, включаючи контроль над власним бюджетом, кадровими ресурсами та інфраструктурою; функціонують ефективні механізми участі парламенту в бюджетному процесі на всіх його етапах, включно з подальшим аудитом бюджетних коштів; діють регулярні процедури звітування виконавчої влади перед парламентом; парламент спроможний у робочому порядку вирішувати проблеми, що найбільше хвилюють суспільство; парламент формує державні інституції, які обслуговують інтереси усього населення; до роботи в парламенті залучено позапартійний професійний штат працівників; наявні процедури ефективного планування та програмування роботи парламенту; існують системи моніторингу та оцінювання парламентської роботи; проводиться регулярне вивчення громадської думки щодо ставлення суспільства до роботи парламентарів.

Прозорість означає те, що парламент відкритий для громадян і прозоро здійснює свою роботу. На практиці це означає, що документація парламенту відкрита для громадськості; існує вільний доступ медіа до парламентських процедур; інформація доступна відповідною мовою; парламент повинен стимулювати увагу громадськості до своєї роботи; наявні зручні у користуванні інструменти отримання інформації (зокрема, з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій) і використовуються різні канали поширення інформації тощо.

Відкритість пов'язана із залученням до роботи парламенту громадськості, в тому числі організацій громадянського суспільства та інших громадських рухів. На практиці це означає, що виборці, незалежно від їхньої партійної приналежності, мають можливість безпосередньо озвучувати свої очікування та проблеми депутатам; існують процедури, які дають змогу громадянам (індивідуально чи колективно) звертатися до парламентських органів (комітетів, слідчих комісій); наявні різноманітні практичні механізми безпосередньої участі громадян у законодавчому процесі (референдум, петиції тощо) та публічних консультаціях.

Підзвітність передбачає відповідальність парламентарів перед виборцями за результати своєї роботи та свою поведінку. На практиці це забезпечується функціонуванням дієвих процедур звітування депутатів перед виборцями; наявністю та дотриманням депутатами правочинних кодексів поведінки; функціонуванням прозорих та надійних процедур уникнення конфлікту фінансових та інших інтересів у парламентській діяльності; наявністю дієвого механізму контролю щодо фінансування партій та кандидатів, що гарантуватиме незалежність депутатів під час виконання їхніх повноважень; наявністю прозорої та зрозумілої системи оплати роботи депутатів; декларуванням (реєстрацією) депутатами позапарламентських інтересів, які вони представляють, та зовнішніх джерел доходів.

Щодо інших засад, які мають принципове значення у процесі формування парламентаризму та здійснення парламентської демократії в умовах реалізації євроінтеграційного курсу України, то варто звернути особливу на увагу на необхідність запровадження та використання прискорених процедур для ухвалення законодавства, зокрема у сферах, що стосуються права Європейського Союзу. У контексті сучасних євроінтеграційних процесів це має значення, тому що усі парламентські процедури повинні бути демократичними та повною мірою забезпечувати виконання Україною своїх євроінтеграційних зобов'язань, зокрема приведення національного законодавства у від-

повідність до права Європейського Союзу, тому вкрай необхідно передбачити такі процедури, що забезпечуватимуть оперативне та повне виконання рішень інституцій Європейського Союзу без зайвого затягування часу на надмірні політичні дебати. Такі процедури існують як у державах-членах Європейського Союзу, так і в тих, що прагнуть приєднатись до нього (Польща, Чехія, Хорватія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина).

Ще більш важливими є питання відповідності внесених та прийнятих законопроектів принципам права Європейського Союзу, а також комплексної оцінки їхнього впливу на суспільні відносини, включно з моніторингом виконання законодавства, адже законодавчий процес – це специфічний складний вид юридичної діяльності, спрямованої на вироблення повноважними особами – суб'єктами та органами – системи законів. Це процес, що складається з кількох таких стадій: прогнозування і планування законодавства; внесення законодавчої ініціативи або пропозицій про зміну закону; розроблення концепції закону й підготовка законопроекту; спеціальне та громадське обговорення проекту закону; експертне оцінювання законопроекту; розгляд та прийняття закону; опублікування закону, його введення в дію, тобто це система організаційних дій (процедур), результатом яких є створення й прийняття закону.

У зв'язку з цим та задля створення належних умов для імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, актуалізується питання щодо удосконалення окремих аспектів законодавчої процедури задля створення оптимальних механізмів опрацювання законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis EC*), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції тощо [9].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз теоретичних та практичних проблем парламентаризму в Україні через призму процесів євроінтеграції дає змогу розглядати його як складний феномен, концепт та міжнародний стандарт у конституційному праві. Варто звернути особливу увагу на аксіологічне, онтологічне, гносеологічне, функціонально-телеологічне значення парламентаризму, а також інтегративну й комунікативну роль процесів парламентаризації як у деяких країнах, так і на окремих континентах та глобалізованому світі загалом. Розкриття зв'язку між процесами євроінтеграції та теорією сучасного парламентаризму, принципами представницької демократії та фундаментальними інститутами конституційного ладу дає можливість розглядати

парламентську демократію як інструмент реалізації одного з головних завдань сучасності – поєднання в єдине ціле інтересів держави та громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. International Day of Parliamentarism. 30 June. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.un.org/en/observances/parliamentarism-day>
2. Global Parliamentary Report 2022. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/global-parliamentary-report-2022>
3. Бадюра П. Парламентская демократия. *Государственное право Германии* / сокр. пер. нем. 7-томного изд. Т. 1. Москва : Институт государства и права РАН, 1994. С. 44–53.
4. Демократичний парламент: міжнародні стандарти. *Громадянська мережа ОПОРА* : сайт. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/129-demokratychnyi-parlament-mizhnarodni-standarty>
5. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право»). *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.
6. Омельченко Н. Парламентаризм як концептуальна та інституційна основа сучасного парламентського права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 74–79.
7. Universal Declaration on Democracy: *Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997)*. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.ipu.org/our-impact/strong-parliaments/setting-standards/universal-declaration-democracy>
8. Заключительная Варшавская декларация: на пути к созданию Сообщества демократий (Варшава, Польша, 27 июня 2000 г.). *Электронная библиотека по правам человека*. URL: <https://hrlib.kz/file/13>
9. Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції : Постанова Верховної Ради України від 29 липня 2022 р. № 2483-IX. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-20#Text>

REFERENCES

1. International Day of Parliamentarism. 30 June. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.un.org/en/observances/parliamentarism-day> [in English].
2. Global Parliamentary Report 2022. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/global-parliamentary-report-2022> [in English].
3. Badura P. (1994). *Parlamentskaja demokratija* [Parliamentary democracy]. V kn.: *Gosudarstvennoe pravo Germanii*. Sokrashhennyj perevod nemeckogo semitomnogo izdaniya. Tom 1. Moskva: Institut gosudarstva i prava RAN [in Russian].
4. Demokratychnyi parlament: mizhnarodni standarty [Democratic parliament: international standards]. *Sait Hromadianskoi merezha Opora*. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/129-demokratychnyi-parlament-mizhnarodni-standarty> [in Ukrainian].
5. Dubas V. (2019). Yevropeiski standarty suchasnoho parlamentaryzmu (za pozytsiiamy Yevropeiskoi komisii “Za demokratiuu cherez parvo”) [European standards of modern parliamentarism (according to the positions of the European Commission “For democracy through law”)]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. № 2 [in Ukrainian].
6. Omelchenko N. (2017). Parlamentaryzm yak kontseptualna ta instytutsiina osnova suchasnoho parlamentskoho prava [Parliamentarism as a conceptual and institutional basis of modern parliamentary law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4 [in Ukrainian].
7. Universal Declaration on Democracy: *Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997)*. *Inter-Parliamentary Union*. URL: <https://www.ipu.org/our-impact/strong-parliaments/setting-standards/universal-declaration-democracy> [in English].
8. *Zakljuchitel'naja Varshavskaja deklaracija: na puti k sozdaniju Soobshhestva demokratij (Varshava, Pol'sha, 27 iyunja 2000 g.)* [Final Warsaw Declaration: Towards a Community of Democracies (Warsaw, Poland, June 27, 2000)]. *Jelektronnaja biblioteka po pravam cheloveka*. URL: <https://hrlib.kz/file/13> [in Russian].
9. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro deiaki zakhody shchodo vykonannia zobov'iazan Ukrainy u sferi yevropeiskoi intehratsii” [About some measures to fulfill Ukraine’s obligations in the field of European integration] vid 29 lypnia 2022 r. № 2483-IX. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-20#Text> [in Ukrainian].